

לעילוי נשמת
מיכאל סיטבון הי"ד
שקידש את השם בחייו ובמותו
נפל בקרב בעמק בית שאן
בעשרה בטבת תשס"ב
ת.נ.צ.ב.ה

יב. "אמרתי מתי יבוא לידי ואקיימנו"

(על גלגולי סיפור מותו של ר' עקיבא)

אחד מסיפורי האגדה המפורסמים ביותר הוא סיפור מותו של רבי עקיבא כפי שהוא מובא בתלמוד הבבלי:

בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: "רבינו - עד כאן?"

אמר להם: "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: 'בכל נפשך' - אפילו נומל את נשמתך, אמרתי, מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי, לא אקיימנו?" היה מאריך ב'אחר', עד שיצתה נשמתו ב'אחר'.

יצתה בת קול ואמרה: "אשריך ר' עקיבא, שיצאה נשמתך ב'אחר'."

אמרו לו מלאכי השרת לפני הקב"ה: "זו תורה וזו שכרה? 'ממתים ירך ה' ממתים...'"

אמר להם: "חלקם בחיים".

יצתה בת קול ואמרה: "אשריך ר' עקיבא, שאתה מוזמן לחיי העולם הבא."

(ברכות סא ע"ב)

דומה כי סיפור זה הפך עם השנים למיתוס, וכי ר' עקיבא הפך עם השנים

מיכאל סיטבון, יליד צרפת, גדל באשדוד; לאחרונה למד בישיבת הכותל והכשיר עצמו להוראה במסגרת מכללת ליפשיץ, הידיעה המרה על נפילתו בקרב הגיעתני במהלך כתיבת מאמרו זה. יום עשרה בטבת, שהוא יום תחילת המצור על ירושלים בסוף ימי הבית הראשון, נקבע בזמננו כיום הקדוש הכללי לחללי השואה. בנפילתו של מיכאל בקרב ביום זה, מצטרף הוא אל מקדשי השם במהלך כל הדורות.

בתודעת עם ישראל לדוגמה ולסמל של מסירות נפש. זכורני, 'כד הוינא טליא', בתנועת הנוער 'בני עקיבא', היינו מרכיבים לשיר, עפ"י מנגינה ידועה, את דברי ר' עקיבא לתלמידיו: "כל ימי הייתי מצטער..."

עם כל זאת, דומה כי רשאים אנו לתת את דעתנו על הסיפור: מפשוטם של דברי ר' עקיבא עולה, כי כל ימיו שאף כי בכורא יומו, מותו לא יהיה מוות טבעי, אלא מוות על קידוש השם. יתרה מזו, מהנצחת דבריו: 'כל ימי הייתי מצטער...', על ידי חכמים בתלמוד, עולה לכאורה, כי הם ביקשו לטפח את שאיפתו זו, למות על קידוש השם, כערך לדורות, הראוי ליישום על ידי כל אחד ואחד מאיתנו.

על השתמעויות אלה מעיזים אנו לתהות: האמנם ראוי הוא הדבר, שפסגת מאווייו של אדם מישראל תהיה להגיע לסיטואציה שתדרוש ממנו למסור את נפשו (ממש - לא כמטפורה)? אכן, נכון הדבר שאדם צריך להיות מוכן למות על קידוש השם, אם יבוא לכלל סיטואציה אשר בה נדרש ממנו לעשות זאת, אך מהיכן אתה למד שראוי לו לשאוף להגיע לכלל סיטואציה כזו? ומה בדבר ערך קדושת החיים? האם לא עדיף שאדם יתפלל לבוראו שיזַך אותו באריכות ימים ושנים, ושיזַך לעשות, במהלך חייו, מעשים שיש בהם, ויש עמהם, קידוש השם?

הנה בכרייתא במסכת יומא שנינו על מחויבות זו של קידוש השם במהלך החיים:

'ואהבת את ה' אלקיך' - שיהא שם שמים מתאהב על ירך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו באמונה, ודיבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? - אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה... פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתקנים מעשיו...

(תלמוד בבלי, יומא פו ע"א)

האם לא ראוי כי קידוש השם, ברוח זו, יהיה פסגת מאווייו של אדם בישראל? אך אם כך ראוי, כיצד נבין את דברי ר' עקיבא שהביע בדבריו שאיפה, שמותו יהיה לא-טבעי אלא מוות על קידוש השם?

כאן ראוי לציין: נוסח הסיפור על מותו של ר' עקיבא כפי שהבאנו אותו לעיל, אינו אחיד בכל עדויות הנוסח של מסכת ברכות בתלמוד הבבלי.

בכתב יד פריז של מסכת ברכות ובעדויות נוסח נוספות¹ נוסח הסיפור שונה.

להלן נציג זה בצד זה את המקורות השונים:

הנוסח בדפוס וילנא	כ"י פריז
אמר להם: "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה: 'בכל נפשך' - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי, לא אקיימנו?"	אמר להם: "כל ימי הייתי דורש את המקרא הזה 'ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך' - אפילו נוטלין את נפשך, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?"

ההבדלים הבולטים בין הנוסחים הם אלה: 1. בכ"י פריז כתוב: 'כל ימי הייתי דורש...', ואילו בנוסח הדפוס כתוב: 'כל ימי הייתי מצטער...'. 2. בכ"י פריז חסר המשפט 'אמרתי, מתי יבא לידי ואקיימנו'.

עפ"י נוסח הסיפור בכ"י פריז, ר' עקיבא לא ציין בדבריו כי בכל ימיו שאף למות על קידוש השם. מה הוא אמר? - הוא אמר כי בכל ימיו היה דורש כי צריך אדם להיות נכון למות על קידוש השם, אם ייקלע למצב שבו יידרש לעשות זאת, ועכשיו שנקלע הוא עצמו למצב כזה, ראוי לו להיות בכחינת 'נאה מקיים'.

יש לנו אפוא סיפור אחד בשני נוסחים, אשר המסר העולה מכל אחד מהם שונה לחלוטין: עפ"י נוסח הדפוס ראוי לו לאדם כי ישאף למות על קידוש השם, ואילו לפי נוסח כ"י פריז, צריך אדם להיות נכון למות על קידוש השם אם התנאים שאליהם ייקלע, ידרשו זאת ממנו, אך האדם אינו צריך לשאוף למות דווקא על קידוש השם.

וכאן נשאלת השאלה, מה נראה להיות הנוסח המקורי של הסיפור? האם זה שבדפוס וילנא, ואם אמנם כך, היעדר המשפט: 'אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו' בכ"י פריז, הוא פרי השמטה; או שמא להפך, הנוסח בכ"י פריז הוא המקורי, ואילו הנוסח שבדפוס וילנא הוא מורחב, פרי הגהה ותוספת מאוחרת?

לכאורה היה נראה שהנוסח שלפנינו בדפוס הוא הנוסח המקורי, שכן התחושה היא כי חותם של סגנון קדום, האופייני לסגנון חז"ל נסוך על

1. ראה הערות רל"ג ורבינוביץ בדבר שינויי הנוסח של הסיפור, בזקזוקי סומרים על מסכת ברכות.

המשפט 'אמרתי, מתי יבוא לידי ואקיימנו', ולכאורה לא נראה שהוא פרי תוספת מאוחרת.

אך על פי כן, נראה לענ"ד, שנוסח כ"י פריז הוא המקורי, ואילו נוסח דפוס וילנא הוא נוסח מאוחר, שהורחב בימי הראשונים². דומה כי ההרחבה הייתה פרי השפעה של הלכי רוח שרווחו באשכנז בימי מסע הצלב בשנת תתנ"ז סביב מצוות קידוש השם³.

עפ"י הלכי רוח אלה, יש מקום בשעת גזרה להמרת דת, שאדם ישים בעצמו קץ לחייו, בטרם יאלוץ ע"י צורך להמיר את דתו. לא מן הנמנע כי כדי להכשיר את הלככות לפעול בדרך כזו, שונה נוסח דברי ר' עקיבא ע"י הוספת משפט לדבריו, משפט אשר ממנו עולה, כי ר' עקיבא לא הביע רק נכונות למות על קידוש השם, אלא גם שאיפה שיזכה לעשות זאת בפועל, ממש⁴.

אם אמנם נכונים דברינו, הרי העיקר הוא שר' עקיבא לא הביע בדבריו שאיפה למות על קידוש השם, אלא הוא ציין כי כל ימיו היה דורש שאדם צריך להיות נכון למסור את נפשו על קידוש השם.

למיטב הכרתי, ראוי כי ברוח זו נחנך את עצמנו ואת תלמידינו; אנו אמורים

2. ראה מה שכתב חוקר התלמוד, אברהם וויס ז"ל, על הוספות מאוחרות לנוסח התלמוד בספרו: *לחקר התלמוד*, חלק א, ניו יורק תש"ו, עמ' 171 ואילך.
  3. על הלכי רוח אלה, ועל ביטוייהם בקהילות אשכנז השונות, ראה בהרחבה במאמרו של פרופ' אברהם גרוסמן, 'שורשי של קידוש השם באשכנז הקדומה', בתוך: ישעיה גפני ואביעזר רביצקי (עורכים), *קדושת החיים וחרוף הנפש* (קובץ מאמרים לזכרו של אמיר יקותיאל), מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ג.
  4. ייתכן שמי ששינה מ'כל ימי הייתי זורש' ל'כל ימי הייתי מצטער' והוסיף לסיפורנו את המשפט 'אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו', עשה זאת על בסיס נוסח סיפור על כוהן צדוקי המובא בתלמוד הבבלי, יומא ט ע"ב. וכך מובא שם: 'אמר לו (הכהן הצדוקי לאביו): "כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה: 'כי בענן אראה על הכפורת, אמרתי, מתי לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי, לא אקיימנו'". אם אמנם כך, הרי סגנונו של נוסח הסיפור כפי שהוא בא לפנינו בנוסח הדפוס במסכת ברכות, אינו מוכיח דבר על היותו הנוסח הקדום המקורי.
- למותר לומר כי כיום לא יעלה על הדעת לשנות טקסט תלמודי ולהתאימו להלך רוח זה או אחר, אך מה שלא מקובל בימינו לא היה בלתי מקובל בימי הגאונים ובימי ראשוני הראשונים. בין עדויות הנוסח השונות של התלמוד הבבלי, יש אלפי שינויים נוסח. רבים מהם אינם פרי אי-דיוק בהעתקה של סופר זה או אחר, אלא הם שינויים מכוונים שהכניסו חכמי ישראל במהלך הדורות, על ידי הוספות או על ידי השמטות. דברים אלה צריכים עדיין בירור נוסף, ואין זה המקום להאריך.

להיות נכונים למות על קידוש השם אם נעמוד בסיטואציה שתדרוש זאת מאתנו, והלוואי שלא נזדקק לכך.

עד כאן על סיפור מותו של ר' עקיבא בתלמוד הבבלי. עתה נעבור לעיון בסיפור, כפי שהוא מובא בתלמוד הירושלמי:

שנינו בירושלמי ברכות פרק ט:

רבי עקיבא הוה קיים מיתדין קומי טונוס מרופוס הרשע⁵;
רחתת (צ"ל: אתת) ענתה דקרית שמע, שרי קרי (= החל לקרוא) קרית שמע
וגחך (= שמח).

אמר ליה, סבא, אי חרש את (=מכשף אתה), אי מבעט בייסורין את.
אמר ליה, תיפח רוחיה דההוא גברא, לא חרש אנא ולא מבעט בייסורין אנא,
אלא כל יומי קריתי פסוק זה, והייתי מצטער ואומר מתי יבואו שלשתן
לידי, ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך.
רחמתיה בכל לבי, ורחמתיה בכל ממוני; ובכל גפשי לא הוה בדיקה לי. וכדון
(= וכעת) דממת (= שהגיעה [העת לקיים]) בכל גפשי והגיעה זמן קרית
שמע, ולא אפלא דעתי (= לא התרחקתי בדעתי [מלהאמין]), לפום כן אנא
קרי וגחך.

לא הספיק לומר עד שפרחה נשמתו.

(תלמוד ירושלמי, דפוס וינציה, ברכות יד ע"ב)

קודם כל, יש להדגיש כי על פי הירושלמי לא בין ר' עקיבא לתלמידיו התנהל
הדיאלוג, אלא בין ר' עקיבא לטונוס טרופוס⁶.

נוסח הסיפור בתלמוד הירושלמי מעלה לדיון מחדש את השאלה 'שאלנו
בעיוננו בגרסת הסיפור שבתלמוד הבבלי. הנה רואים אנו בסיפור בירושלמי
את המשפט 'הייתי מצטער ואומר מתי יבואו שלשתן לידי'. אם משפט כזה
מובא בירושלמי, שמא גם המשפט 'כל ימי הייתי מצטער... אמרתי מתי יבא
לידי ואקיימנו', המובא בתלמוד הבבלי, הוא משפט מקורי, ולא, כפי
שהיסקנו, פרי תוספת מאוחרת?

לאחר עיון והשוואה בין נוסחים שונים של התלמוד הירושלמי, עלינו להסיק
כי משפט זה 'הייתי מצטער ואומר מתי יבואו שלשתן לידי', בנוסח הסיפור

5. = טורנוסטרופוס, נציב רומי בימי מרד בר כוכבא.

6. הוורסיה שבירושלמי נראית מקורית יותר, שהרי אין זה מתקבל על הדעת שבשעה
ששליחי הצורר מענים את ר' עקיבא, יכול להתנהל דיאלוג בין ר' עקיבא לתלמידיו.

בתלמוד הירושלמי, אינו אלא תוספת מאוחרת באחד מכתבי היד של התלמוד הירושלמי, תוספת שהושפעה מן המשפט 'כל ימי הייתי מצטער... אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו', המובא בחלק מעדויות הנוסח של התלמוד הבבלי למסכת ברכות.

שלושה נתונים מביאים אותנו לכלל מסקנה זו:

(א) בנוסח כ"י רומי של הירושלמי, מסכת ברכות, לא מובא כלל המשפט 'והייתי מצטער ואומר מתי יבואו שלשתן לידי', אלא: 'מן יומי הייתי קורא הפסוק הזה ואהבת...'

(ב) הסיפור על הדיאלוג בין ר' עקיבא לטונוס טרופוס מובא גם בירושלמי למסכת סוטה. בנוסח הסיפור במסכת סוטה (דפוס ויניציה, כ ע"ג) מובא: 'כל ימי הייתי קורא את הפסוק הזה, ואהבת...', ללא המשפט 'והייתי מצטער ואומר מתי יבואו שלשתן לידי'.

אילו היה המשפט חלק אינטגרלי של הסיפור, ניתן היה לצפות שהוא יהיה כלול גם בנוסח שבמסכת סוטה.

(ג) גם בחינת דרך ניסוח הדברים מצביעה על כך כי 'משפט שתול' לפנינו, שכן הוא 'שובר' את רצף הדברים, המחייב לומר 'כל ימי קריתי פסוק זה, ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך'. הרי אין מקום לומר 'והייתי מצטער ואומר מתי יבואו שלשתן לידי', לפני הבאת הפסוק שעליו מכוונים הדברים.

על כן מסתבר כי המשפט 'והייתי מצטער...' בנוסח כ"י ליידן ובעקבותיו בנוסח דפוס ויניציה של ירושלמי ברכות, הוא פרי תוספת מאוחרת המושפעת מנוסח הסיפור באחדות מנוסחאות התלמוד הבבלי⁷, ומי שהרחיב את נוסח הסיפור בירושלמי ברכות, לא טרח, או לא זכר, להרחיבו במקבילתו, בירושלמי סוטה.

יהי רצון שלא נבוא לכלל סיטואציה המחייבת אותנו למסוד נפשנו למיתה על קידוש השם, אלא נימנה כולנו עם מקדשי השם בחיי היום-יום, ויהי רצון שנשמתו של מיכאל סיטבון הי"ד, תהיה צרורה בצרור החיים, עם נשמותיהם של מקדשי השם בחייהם ובמותם במהלך כל הדורות.

7. גם המשפט בסיום 'לא חספיק לומר עד שפרחה נשמתו' המובא רק בכ"י ליידן, ובעקבותיו, בנוסח דפוס ויניציה למסכת ברכות (הוא אינו מובא בנוסח הסיפור, לא בכ"י רומי לברכות ולא בירושלמי סוטה), נראה כפרי תוספת מאוחרת בהשפעת הסיפור בתלמוד הבבלי.